

הקדמה לספר איוב

מאת

אברהם גלזנר

ההוא מרבנן קמיה לר' שמואל בר נחמני ויטיב וקאמר:
איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה. א"ל: עליך אמר
קרא איש היה בארץ עוף ואיוב שמו.

(בבא בתרא, דף ט"ו, ע"א)

משל היה

המחלוקת היא, אם איוב נברא בצלם כאחד מצאצאי אדם הראשון, או לא היה אלא יציר רוחו של מחבר הספר. אבל מוסכם על הכל שספר איוב משל היה. בן-אדם תכנן את הספר, הוא סיגנוני ניסחו וסיימו לפי רעיונותיו, והוא טבע בו חותמו; עם חולשותיו, גאונו ומגרעותיו. זהו המפתח להבנת ספר איוב, ובלעדי מפתח זה כל דלתות פסוקיו סתומים בפני הקורא. מכאן מתחייב, שיש בספר זה משל ונמשל ומוסר השכל. לכאורה סביר שמחבר הספר הוא הנמשל; זאת אומרת, פרקים א'-ב' (הפרולוג) ורובו של פרק מ"ב (האפילוג) הם המשל, וגוף הספר שבין הפרקים הללו טומן בחובו את ספור הארועים של מחבר הספר. ממילא עלינו להבחין בין איוב לאיוב; "איוב הקדמון", האיש מארץ עוף, מושב בני קדם, שחי בימי האבות כפי שמסתבר מהפסוק: "וַיְהִי מִקְנֵהוּ שְׁבַעַת אֲלֵפֵי-צֹאן וכו'" (א', ג) ו"איוב המחבר", שמושבו בצעירותו היה "בְּשַׁעַר צֹלֵי-קָרְתָּ" (פרק כ"ט) "וַיַּעֲתָה" (פרק ל') הוא שוכן "בְּצִרְוֶן נְחָלִים" בשולי אותה קרת אשר פרתהיה שוחקים עליו.

איוב הקדמון הוא, איפוא, המשל (גם אם לא היחיד) עליו תומך איוב המחבר את טענותיו בחילופי המענים עם רעיו: מה איוב שבאו עליו כל האסונות האלה, אף שלא חטא, כן גם איוב המחבר (ט"ז, י-טו): "פְּעָרוּ עָלַי בְּפִיהֶם בְּחִרְפָּה הַכּוֹ לִחְיִי... יִסְגִּירֵנִי אֶל אֵל עֲוִיל [- ילד. צעיר] וְעַל-יָדַי רָשָׁעִים יִרְטְנֵנִי... עַל לֹא-חָמַס בְּכַפִּי וַתְּפִילְתִּי וְקָה". אי אפשר ליחס את הפסוקים המובאים כאן, ועוד הרבה כמותם, לאיוב הקדמון ואין לערבב ראשון באחרון ומשל בנמשל.

צדיק ורע לו

"מפני מה יש צדיק ורע לו?" שואלת הגמרא בברכות (ז', ע"א). הדיון בסיבות עובדא זו הוא של הגמרא אשר שמה את השאלה כפי משה רבינו: "הוֹדִיעֵנִי נָא אֵת-דְּרַכֶּיךָ" ניסוח השאלה הוא לפי קוהלת (ז', טו): "יֵשׁ צַדִּיק אֹבֵד בְּצַדְקוֹ, וַיֵּשׁ רָשָׁע

1 ראה טוריסיני, ספר איוב עם פירוש חדש.

מֵאַרְיֵךְ בְּרַעְתּוֹ, וְעוֹד (ח', יד): "יֵשׁ צְדִיקִים אֲשֶׁר מֵיַעַל אֲלֵיהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַרְשָׁעִים וְיֵשׁ רְשָׁעִים שְׂמִינֵעַ אֲלֵיהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַצְּדִיקִים". אך אין עובדא זו מטרידה את מחבר ספר איוב, האומר בפשטות (א', כא): ה' יָמַן וְה' לָקַח יְהִי שֵׁם ה' מְבָרָךְ. וחוזר ואומר (ב', י'): "גַּם אֶת-הַטּוֹב נִקְבַּל מֵאֵת הָאֱלֹהִים וְאֶת-הַרָע לֹא נִקְבַּל?" ברור לפי הפרולוג ולפי הספר כולו שדעת המחבר כדעת ישעיהו (מ"ה, ז): "יִזְצַר אֹר וּבִוְרָא הִשְׁךְ עֲשֵׂה שְׁלוֹם וּבִוְרָא רָע, אֲנִי ה' עֲשֵׂה כָל-אֲלֵה". זה גם השקפת עולמו של בעל מגילת איכה (ג', לו-לח): "מִי זֶה אָמַר נִתְּהִי, א' לֹא צָנָה. מִפִּי עֲלִיּוֹן לֹא תֵצֵא הַרְעוֹת וְהַטּוֹב". הרע כמו הטוב ממנו הוא. כל דיון פילוסופי בבעיית צדיק ורע לו היא מבחינת: "וְיִגְסַף אֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים" (במדבר, י"ד, כב), והינו רחוק ממשבת מחבר ספר איוב, כאלו בא האדם לקבוע דרכו של האלהים לפי מידותיו. התשובה שניתנה למשה על שאלתו: "לֹא תִּכַּל לִרְאֹת אֶת-פָּנָי כִּי לֹא-יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחַי" (שמות ל"ג, כ) – הינה מושכל ראשון אצל מחבר ספר איוב.

הצדיק שמח בחלקו כל זמן שהוא מרגיש קרבת אלהים (תהלים קמ"ו, ח): "ה' פָּקַח עֵינָי, ה' נָקַף כְּפֹפְיָי, ה' אָהַב צְדִיקִים". טוב לו לצדיק גם בעויו, כי אהבת ה' היא אמונתו. איוב מסתפק ב"אֵת שִׁכְתָּ בַעֲדוֹ" ומוכן לוותר על "מַעֲשֵׂה יְדָיו בְּרִכְתָּ וּמִקְנֵהוּ פָּרִץ בְּאֶרֶץ" (א', י).

בעית "צדיק ורע לו" היא איפוא בעיית שכניו של הצדיק, ומוסר ההשכל שבמשל הזה מכון כלפי רעי איוב (י"ט, ט, כא): "חֲנֻנִי חֲנֵנִי אֲתֶם רְעֵי כִּי יִדְ-אֲלֹהִים נִנְעָה בִּי".

איוב האביון

ברור מכאן, וממקומות אחרים בספר, שהיכוח בין איוב ורעיו הוא ויכוח חי, אמיתי, סביב מקרה מעשי ואקטואלי. דבורים כלליים, או משפטים של רעיו כגון (ד', ו): "הֲלֹא יִרְאֶתְךָ פְּסָלְתְךָ תִּקְוֶתְךָ וְתֵם דְּרִכְיְךָ", מתקבלים ע"י איוב כסרוב לבקשתו ומעוררים את רוגזו (ו', טו): "אֲחִי בָגְדוּ כְמוֹ-נְחֹל, כְּאֶפְיֵק נְחָלִים יַעֲבְרוּ". כמו כן ברור, שכל המבקש לקרא בספר איוב תאור של סימפוסיון על נושא פילוסופי מסתבך בקריאתו ללא מוצא. סימפוסיון אין כאן, אבל סימפוגיה של קולות וצלילים יש כאן, וכל המאזין אליהם ישמע ויבין את תכנם.

רעי איוב לא יכלו להעיד על עצמם (תהלים, ל"ז, כד): "נִעַר הָיִיתִי גַם-נִקְנָתִי וְלֹא רָאִיתִי צְדִיק נֶעְזֵב וְרָעוּ מִבְּקֶשֶׁת-לָחֶם". זמן רב עבר, ומאורעות רבים נתארעו, עד אשר המשל הגיע לקצו, שהוא פתרונו (מ"ב, ב, יא): "וַיֵּאָכְלוּ עִמּוֹ לֶחֶם בְּבֵיתוֹ, וַיִּגְדּוּ לוֹ וַיִּנְחַמוּ אֹתוֹ עַל כָּל-הַרָעָה אֲשֶׁר הֵבִיא ה' עָלָיו, וַיִּתְּנוּ לוֹ אִישׁ קִשְׁיָטָה אֶתְתּוֹ וַאֲישׁ גִּנָּם נָהַב אֶתְדוֹ".

לפי הפרולוג ולפי האפילוג מדגים המשל את מצוות התורה (דברים, ט"ו, ז-יא): "כִּי-יְהִיֶּה בָךְ אֲבִיּוֹן... וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן. כִּי-פָתַח תִּפְתָּח... דִּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ. הִשְׁמַר לָךְ פֶּן-יְהִיֶּה דְבַר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר קַרְבָּה שְׁנַת הַשָּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה... וְלֹא תִפֶּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ אֲלֵה' וְהָיָה בָךְ חֶטָא... כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיּוֹן מִקְרֹב הָאֶרֶץ וכו'". כאשר "עַמְךָ כָּלֵם צְדִיקִים [וּנְחֻמִּים לֵאבִיּוֹן דִּי מַחְסְרוֹ] לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ" (ישעיה, מ', כא), ולא יהיה עוד "צדיק ורע לו".

בסיכום, איוב הוא משל לאביון ולרעיו, לשכניו ולבני עירו ככתוב (ב', א-ח):

"וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים לְהִתְיַצֵּב עַל־ה', וַיָּבֹא גַם־הַשָּׁטָן בְּתוֹכָם... וַיַּעַן הַשָּׁטָן... וַיַּעַן הַשָּׁטָן... וַיֵּצֵא הַשָּׁטָן מֵאֵת פְּנֵי ה' וַיִּדֶךְ אֶת־אִיּוֹב בְּשַׁחֲזֵן רֶגַע וְכוּ". אך בני האלהים שתקו ולא אמרו דבר. אם נסיון יש כאן הרי זה נסיונם של בני האלהים. כדברי המזמור לאסף (תהלים פ"ב, ו-ח): "אֲנִי אֶמְרָתִי אֱלֹהִים אַתֶּם וּבְנֵי עֲלִיּוֹן כְּלִכְם. אֲכַן כְּאֶדָם תִּמְוֹתֶיךָ וַיִּכְאֵד הַשָּׁרִים תִּפְלוּ. קוֹמָה אֱלֹהִים שִׁפְטָה הָאָרֶץ כִּי־אַתָּה תִּנְחַל בְּכָל הַגּוֹיִם". לנו נאמר המשל ואנו מחויבים להסיק את מוסר ההשכל ממנו. אלינו פונה מחבר הספר בבקשו משפט בינו ובין "איש ריבו" (ל"א, לה). התביעה למשפט הוא לזמנו ולדורות. (י"ט, כג-כד): "מִי־יִתֵּן אִפּוֹ וַיִּקְתְּבוּן מִלִּי מִי־יִתֵּן בְּסִפְרִי וַיִּחְקֹוּ... לְעַד בְּצוּר יִחְצְבוּן":

משל ירמיהו הנביא

יותר מאשר על איוב הקדמון סומך מחבר ספר איוב את משלו על ירמיה הנביא, כפי שאנו למדים מפרק ג': "אֲבָד יוֹם אֲנִלֵּד בּוֹ וְכוּ", המבוסס על פרק כ' בירמיהו. ממילא עולה ע"י ירמיה גם דמותו של פשחור בן אמר הכהן שהתעמר בירמיה "וַיִּתֵּן אֹתוֹ עַל־הַמֶּהֱפֶקֶת". הנמשל לפשחור בספר איוב הוא כמו בן אליהוא ממשפחת רם, ששם בסד רגלי איוב (ל"ג, יא), והודיע קבל עם (ל"ד, ז-ח): "מִי־יִגְבֵר כְּאִיּוֹב וְשִׁתָּה־לְעַג כְּמַיִם. וְאָרַח לְחֶבְרָה עִם פְּעֻלֵי אֲנֹן וְלָלַכְתָּ עִם־אֲנָשֵׁי־רָשָׁע".

מובאות מספר ירמיהו מפחורות לכל אורך ספר איוב. כמו ירמיה (י"ב, א-ג) "צִדִּיק אַתָּה ה' כִּי אָרִיב אֱלִיָּה, אֲךְ מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אוֹתְךָ וְכוּ", נמנע גם איוב מריב עם בוראו (ט' ב-ג): "אֲמַנָּם יִדְעָתִי כִּי־כֵן וּמַה־יִּצְדַּק אֲנֹשׁ עִם־אֱלֹ. אִם־יִחְפֹּץ לְרִיב עִמּוֹ לֹא־יִעֲנֶנּוּ אַחַת מִנֵּי־אֱלֹהִים. אֲךְ מִשְׁפָּטִים מִדְּבַר אִיּוֹב (כ"א, ז-כו): "מִדְּוַעַר רְשָׁעִים יִחִיו עֵתָקוֹ גַּם־יִגְבְּרוּ חֵיל. וְכוּ".

גם בטענותיו על סדרי החברה ומושליה הרעים - "וּבָלוֹת יִשְׁיֵגוּ עֶדְרָה וְזָלוּ וַיִּרְעוּ כו" - מתמצת איוב (כ"ד, ב-יא) את פרקי התוכחה של ירמיהו (כ"ב-כ"ג) למלכי יהודה בני יאשיהו. דברי השירה המחוטבים של איוב, שהיונם מצומצמים מעצם טבעם, מתבארים והופכים לתמונות חיות ע"י השוואתם לבתים התואמים בספר ירמיהו. סימני ההכר למובאות בספר איוב משאר ספרי התנ"ך הינם ניבוי-לשון, ביטויים אפיניים, או תוכן מקביל יצוק במלים נרדפות. אך יש שמחבר ספר איוב מצהיר מפורשות כי בבתי שיריו נסוחים סיפורים מסיפורי התנ"ך: "כִּי־שָׁאֲלֵנָּה לְדֹר רִישׁוֹן וְכוּן לְחֶקֶר אַבּוֹתָם" (ח', ח), וכן: "הִזְהֵרְתִּי וַאֲסַפְרָה. אֲשֶׁר־חִקְמִים יִגְדּוּ וְלֹא כִתְדוּ מֵאֲבֹתָם" (ט', יז-ח). פראפרזה מתהלים (ע"ח, ג-ד): "אֲשֶׁר שָׁמְעוּנוּ וַנִּדְעֵם וַאֲבִתֵּינוּ סִפְרוּ לָנוּ לֹא נִכְחַד מִכְּנִיעֵם לְדֹר אַחֲרוֹן".

האישי והאנושי בספר איוב

פרושים, ספרים ומאמרים רבים נכתבו על ספר איוב. כשביית המקדש עמד על תלו קראו בו בליל יום כפור לפני כהן גדול, תנאים ואמוראים התדיינו בעניניו, רוחו חדרה לתפילות ימים נוראים, ופייטנים ביססו פיוטיהם על פסוקיו. גם בימינו אלה הוא אחד מספרי התנ"ך המעוררים ענין רב ביותר בין בוגרי בתי ספרנו.

שיטת איוב-המחבר בכתיבת ספרו ומבנה שירתו (הדקדוק והמליצה) מוסברים היטב "בבאור החדש" שפרסם הרב בנימין סאלד לפני תשעים שנה². הוא מביא

2 בנימין סאלד, ספר איוב מבואר מחדש ע"פ כללי הדקדוק וחוקי המליצה, בלטימור, 1886.

הוכחות רבות, כפליים ממספר פסוקי הספר, שכל דברי איוב מבוססים על מקראות קודמים לו: מהתורה מהנביאים ומהכתובים. בכל זאת, נראה לי, שנעלמו מעיני סאלד כמה ענינים חשובים שמלמדים על קורות איוב המחבר ואישיותו וזמנו.

ספר איוב מושך את לב כל "אדם ילוד אשה" (י"ד, א): מלות הספר וקול שירתו מעוררים רגשות וזכרונות: "אדם ילוד אשה", היא האשה שנאמר לה "הרבה ארבה עֲצוֹנֶךָ וְהַרְבֵּךְ בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָנִים" (בראשית ג', טז). בין שהקורא זוכר את הפסוק בספר בראשית ככתבו ואם לא, משמעותו מהדהדת באזניו. זה הוא תוכן פרק י"ד כלו; שיחת אדם על סף היאוש עם נפשו, או תפילה בלחש בראש השנה "יום הזכרון" לעורר אדם על גורל שכנו "קָצַר יָמִים וְשָׁבַע-לֵוִי". אדם מתחנן לאלהיו (י"ד, ה, טו-טז): "שִׁעָה מְעַלְיו וְנִחְדַל עַד-יִרְצָה כְּשִׁכִּיר יִזְמוּ". "תִּקְרָא וְאָנֹכִי אֶעֱנֶה לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ תִּכְסֶּף. כִּי-עָמָה צְעָדֵי תִּסְפּוֹר לֹא-תִשְׁמַר עַל-חַטָּאתַי". – תוך שהוא מבקש רחמים על נפשו נמכרים רחמיו על רעהו, ומחזיר לאלמנה שור שחבל ממנה, משלם לפעלו את שכרו ביומו, ושולח מתנות לאביונים. כי כולנו מודעים לעובדה היסודית, שחיה מוצאת את אשרה בלידת בנים, ועם כל העצב והעמל, היא ובניה חפצים בחיים. יש בספר ביטויים וניבים המוכרים משאר ספרי התנ"ך ומתפרשים כאמירתם במקומם הראשון, ויש בהם גם מלים השגורות בפניו היום, שנתחדשו ע"י מחבר ספר איוב ומאז נכנסו לאוצר השפה העברית.

כאבו של איוב – הדיבה

עיון בשני הפסוקים הבאים ימחיש את דרך כתיבתו של המחבר-היוצר וגם יבהיר במקצת את הבעיה המרכזית של הספר הקשורה בקורות חייו של המחבר.

"אם-התרצתי במו שלג והזכותי בבר כפיי,

אז בשחת תטבלני ותעבוני-שלמותי".

(ט, ל-לא.)

אין תועלת לאיוב בהתרחצו, כי מלבושיו (או הופעתו) מרחיקים כל אדם מעליו יודעי ספר יגלו וזכר לרעיון זה גם במקום אחר בצרוף מלים דומות-שונות (תהלים ע"ג, ג): "אך-ריק זכיתי לבבי וארחץ בגקיון כפיי", [בחילוף הפעלים בשני בתי הפסוק], אמר אסף המשורר כאשר "קנא בהוללים ובשלום רשעים".

מחבר ספרנו מרחיב ומעמיק את הרעיון ומכוונו לצד אחר: "בבר כפיי" מקביל ושווה ל-"גקיון כפיי", אבל יחד עם "במי שלג" מעלה הוא בזכרונו את ירמיה (ב, כב): "אם-תכבסי בנתר ותך-בי-לך ברית וכתם עונך לפני". [נתר ואשלג הם שני חמרים דומים ממקורות שונים].

בנוסף, יש בירמיה גם הקבלה ל"ותעבוני שלמותי". הכתוב "במו שלג" [כשלג] הוא לאין ספק רמו לישעיה (א, יח): "אם-יהיו תטאייכם כשנים, כשלג ילבינו, או לתהלים (נ"א, ט): "תחטאני באזוב ואתהר תכבסני ומשלג אלביני".

על כל אלה הוסיף איוב "תטבלני" (במקום תחטאני), אך לא במקווה כדי להיטהר, אלא "בשחת", שמן הסתם הוא מלא בוץ ומלכלך את הבגדים. עתה לפנינו תמונה ריאלי, טרגי-קומית, של אדם תמים-דרך הגאשם בהטא שלא חטא. הוא מתאמץ

להוכיח את צדקתו אך גופל בשחת, שטמנו לו רשעים, ומכתים את עצמו. הוא מתאמץ להוכיח את צדקתו, אך כל מאמציו לשוא, הכל מתיחסים אליו כאל רשע שהוכחה אשמתו.

אין דבר קשה יותר מלהטהר משם רע שיצא לו לאדם, מסביר איוב את דבריו שבפסוק הקודם (ט, כט): "אֲנֹכִי אֶרְשַׁע, לְמַה־יָּהּ הִגַּל אֵינֶנּוּ"; כל מה שלא אעשה יחשבוני לרשע כי נחתם עוונתי בעיני הבריות מכוח הדיבה שנפוצה ביניהם. אף רעיו פותחים מלהעיד קבל-עם על יושרו (ו, כא): "כִּי־עֲתָה הֵייתָם לֹא תִרְאוּ חַתַּת וְתִירְאוּ".

בשני פסוקים העלה המחבר בזכרונו שני נביאים וכמה פסוקי תהלים, חידש שניים או שלושה חידושי לשון (צורות התפעל של רחץ וכה) ויצר יצירה אמנותית חיה. המחשבה המובעת חדשה היא, אך כדי להבינה לעמקה נזקקים אנו לכל המובאות שלמעלה. דומה יצירה זו למשובח שבפיוטי הפיטנים, שהשתמשו בלשונות התנ"ך ומדרשי חז"ל ככלי בו נוצקו המאורעות שקרו בימיהם. כן גם מחבר ספר איוב מספר לנו חלק מקורות חייו ומסבלו. שני פסוקים אלה הם דוגמה לשיטתו של הסופר, העברית השגורה היום בפיו, יחד עם בקיאותו בתנ"ך, מאפשרים לנו להבין את רוב דבריו. אבל, במשך הדורות התפתחה פרשנות המבקשת להפך את דברי איוב למטפורות; נכון שקובלגתו של איוב היא כלפי מעלה, אך תוכן דבריו מתיחס אל הרשע שטמן שחת על דרכו בחיים. כל המניח מראש שספר איוב הוא תמצית של ויכוח מפשט פילוסופי-תיאולוגי על תורת הגמול, או כדומה, הופך את החזות הנראית לעיני-כל לספר החתום.

אמונות ודעות

כל פרקי הספר מעידים על אמונת המחבר באל אחד, ברוח היהדות, התורה והנביאים, אך הדעות המשתקפות מפסוקיו משתנות לפי הנסיבות ולפי רגשות המחבר בזמן כתיבתן. וכבר העיר על כך התלמוד (בבא בתרא, דף ט"ו, ע"ב): [כתוב אחד אומר] "איוב לא-בדעת ידבר ודבריו לא בהשפיל" (ל"ד, לה), [וכתוב שני אומר] "כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב" (מ"ב, ז). אמר רבא: "מכאן שאין אדם נתפס בשעת צער". דבריו של אדם הצועק מתוך כאב ורוגז אינם דומים לדעתו השקולה בעת שלוה ונחת, לפיכך אין טעם לפרש את המענים של איוב כעין ויכוח על דעות מנוגדות, אלא הבעת רגשות שטעמן משתנה לפי נסיבות השעה ומצבי הרוח שהשעה משרה על הדובר. עובדה זו מודגשת ע"י המחבר בכמה פסוקים מדריכים המפוררים בין פרקי הספר, למשל (ו, ב-ג): "לו שקול ישקל פִּעְשֵׁי וְתִנְתִּי (והית, כתיב) בְּמֵאוֹנִים יִשְׁאוּ־יַחַד, כִּי עֲתָה מְחֹל נִימִים יִכְבְּדוּ, עַל־כֵּן דִּבְרֵי לְעוֹ". אין דברי איוב "הכעוש" מסודרים לפי ההגיון אלא מלים הפורצות מהגרון 'בלא-דעת' ומן הסתם הדובר עצמו לא יסכים אתם בשעה של יישוב הדעת. "הַיִּזְהֶק־פָּרָא עַל־יְדִשָּׁא, אִם יִנְעָה־שׁוֹר עַל־בְּלִילוֹ" (ו, ה); דומה אדם בשעת צער ורוגזו לבהמה חסרת דעת.

תורת הגמול מקובלת על כל האישים שבספר; אליפו אומר (ד', ו-ט): "הֲלֹא יִרְאֶתְךָ כְּסִלְתְּךָ", אבל הרשעים, "מִנְשַׁמַּת אֱלֹהִים יֹאבְדוּ וּמְרוּחַ אִפּוֹ יִכְלוּ", וראש דבריו של בלדד הם (ח, ג): "הֲאֵל יַעֲזֹב מִשְׁפַּט נְאֻם־שְׂדֵי יַעֲזֹב־צִדְקָתוֹ?" איוב ורעיו מכירים

[6]

אברהם גלזנר

גם את מידת הרחמים ("א, ו): "וַיַּדַע כִּי-יִשָּׂה לָהּ אֱלוֹהַּ מֵעֹנֶקָה", וכמוהם גם אליהוא (ל"ג, כג-כד): "אִם-יִשֶׁע עָלָיו מִלֶּאֱךָ מְלִיץ אֶחָד... וַיִּהְיֶנּוּ".

יודעים הם מנסיונם האישי כי צדיקים טובלים ללא עוון וגמולם הטוב מתאחר (ה, יט): "בִּשְׁשׁ צָרוֹת יִצְלַךְ וּבִשְׁבַע לֹא-יָנֹעַ בָּהּ רַע". יש רק מקרים בודדים בתולדות עם ישראל, כמסופר בנביאים ראשונים ואחרונים, שרשע עונש תכוף למעשיו הרעים. צופר מעלה זכרם של מאורע אחד (כ', ה-ו): "כִּי רִנַּת רְשָׁעִים מְקֻרָב וְשִׁמְחַת חֲנָף עֲדִי-רָנֵעַ... כְּנָלְלוּ לְנֹצָח יֹאבֵד רֵאיוֹ יֹאמְרוּ אִיוֹ". אך, בדרך כלל, השם מאריך אפו, לכן אין תשובה בפי הרעים על שאלותיו של איוב (כ"א, ז, ז'): "מִדּוּעַ רְשָׁעִים יִחְיוּ עֲתָקוּ גַם-יִגְבְּרוּ חַיִּל"? "כִּמָּה גַר-רְשָׁעִים יִדְעַךְ וַיָּבֵא עָלֵימוּ אִיָּם"?

האם בכלל ניתן להכיר בין רשע לצדיק לפי גורלו? (י"ד, ו): "וַיִּגְבַּר יָמוֹת וַיִּחַלֵּשׁ וַיִּנּוּעַ אָדָם וְאִיוֹ", אומר איוב, אך בפי אליהוא תשובה מוחלטת לשאלה זו (ל"ד, יא): "כִּי פֶעַל אָדָם יִשְׁלֹם-לוֹ וּכְאֵרַח אִישׁ יִמְצָאוּ". החלק הטוב שנפל בגורלו של אליהוא מוכיח כי (ל"ד, יב): "אֶף-אָמְנָם אֵל לֹא-יִרְשִׁיעַ [את הצדיק] וְשָׂדֵי לֹא יַעֲזוּת מִשְׁפָּט", כי כל הצרות שבאו על איוב מגיעות לו לפי משפט צדק.

אמנם, אין עיסוקו של ספר איוב בבעיות מופשטות, הבעיות הן מעשיות אשר מקורן ביחסי אנוש, איש אל רעהו; מחשבות אדם על אוהבו ועל שונאו. איוב חושד ברעיו כי הם סיגלו לעצמם את מחשבת אליהוא ביחסם אליו (כ"א, כו-כח): "הֲיֵן יִדְעָתִי מִחֻשְׁבוֹתֵיכֶם וּמִזְמוֹת עָלַי תַּחֲמִסוּ. כִּי תֹאמְרוּ אֵיךְ בֵּית-נְדִיב וְאֵיךְ אֶהְלֵ מִשְׁכָּנוֹת רְשָׁעִים" כלומר, הקב"ה המציא לאיוב, שחשבוהו לנדיב בתחילה, את הגורל שמגיע לו לפי רשעתו. לעומת זאת, אליהוא רוגז על רעי איוב (ל"ב, ג): "וּבִשְׁלֶשֶׁת רַעֲיוֹ חָרָה אָפוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא-מִצָּאוּ מַעֲנֶה וַיִּרְשָׁעוּ אֶת-אִיֹּב". רעי איוב פחדו מועמו של אליהוא, וחכמת החיים הורתה להם להימנע מהרשעת אליהוא או איוב, או הצדקת אחד מהם; רעי איוב "שָׁמוּ יָד עַל-פִּיהָ" (כא, ה), כבקשתו, אבל בניגוד לכוננתו, דוגמה זו מבליטה את ההבדל בין התיאוריה ובין המעשה, וספר איוב, כשאר ספרי התנ"ך, מספר לנו על מעשי בני אדם ועל מניעיהם שעפ"י ראינם מתבססים על ההגיון הטהור.

ה ש ט ן

האם השטן נברא או משל היה? מאמין אני באמונה שלמה שבריאנו של 'השטן' לא היתה אלא במשל זה, ושלא ברצון המחבר. אולם, עמוס חכם כותב במבוא³: "השטן שבאיוב אינו אלא מלאכו-משרתו של ה'... והוא מקטרג אפילו על איוב ומזלזל בערכה של יראת אלהים בכלל, אך תכליתו להגדיל את כבוד ה' ולא להמעיטו". [האמנם?]

בדבוק לפסוק שבאיוב (ב', ג): "וַתִּסְתַּנֵּי בּוֹ לְבַלְעוֹ תַּנִּים", "אמר רבי יוחנן: אילמלא מקרא כתוב אי-אפשר לאומרו כאדם שמסיתין אותו וניסת" (בבא בתרא, דף ט"ז, ע"א). ובכן איכה אמרו מחבר ספר איוב? אלא משל הוא כאומר: השם מאריך אפו עם הרשעים הללו "אֲשֶׁר אוֹמְרִים לְאֵל סוּר מִמֶּנּוּ וְדַעַת דְּרָכָיֶךָ לֹא תִפְצְנוּ" (כ"א, יד) עד כי בני אדם מתרשמים 'כאילו' הוא ניסת. בדומה למלך ישראל (מל"א, כ"א, כה): "יָרַק לֹא-הָיָה קֶאֱחָאֵב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר לְעִשׂוֹת הָרַע בְּעֵינָיו ה', אֲשֶׁר הִסְתָּה

3 הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים.

אתו איובל אשתו". הקשר ההגיוני של דברים אלה אל אמונתו של איוב באלהים מסתבר באותה מידה כמו טענתו של משה רבינו (שמות, ל"ב, יב): "לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לְאֹמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהִלָּךְ אוֹתָם בְּהָרִים וּלְכַלְתָּם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. שׁוּב מִחֲרוֹן אָפֶךָ וְהִנָּחם עַל-הַרְעָה לְעַמֶּךָ". שניהם יחד חסרים בסיס, ואי-אפשר להצדיקם ע"י נמוקים הגיוניים. אבל המניעים האנושיים ששרשם באמונת ישראל מובנים היטב. "הַגִּיד לָךְ אָדָם מִה-טוֹב וּמִה-ה' דוֹרֵשׁ מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהִצַּנֵּעַ לֵבְת עַם-אֲלֹהֶיךָ" (מכה, ו', ח). השם, אשר אלה דרישותיו מן האדם, יכול שהאדם יפנה אליו בצעקה ובתלונה: "אָרְץ נִתְּנָה בְיַד-רָשָׁע פְּנֵי-שִׁפְטִיָּה יָכֹסֶה אִם-לֹא אִפּוֹא מִי-הוּא" (איוב ט', כד). רק בורא העולם אחראי לכל הנעשה בעולמו, אם טוב ואם רע הוא בעינינו.

ספר איוב משל הוא, שמשלו נמשך אל שאר ספרי המקרא, וכל יודע מקרא יעלה בזכרונו מחזה של ישיבה של מעלה במל"א כ"ב, יט-כד: "רָאִיתִי אֶת-ה' יֹשֵׁב עַל-כִּסֵּא וְכַל-צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמֵד עָלָיו מִיְמִינוֹ וּמִשְׁמָאלוֹ. וַיֹּאמֶר ה' מִי יִפְתָּה אֶת-אֲחָאָב... וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֵד לִפְנֵי ה'... וַיֹּאמֶר אֲצַא וְהִיִּיתִי רוּחַ שָׁקֶר בְּפִי כָל-נְבִיאָיו. וַיֹּאמֶר... צֵא וְעֲשֵׂה-כֵן. וְעַתָּה הִנֵּה נָתַן ה' רוּחַ שָׁקֶר בְּפִי כָל-נְבִיאֶיךָ אֲלֵה... וַיִּשַׁע צִדְקָתוֹ כֵּן כַּנְּעֻנָה וַיִּכָּה אֶת-מִיֻּכְיָהוּ עַל-הַלְחִי וכו'".

מכיוון ש"לא-יראני האדם וחי" (שמות ל"ג, כ) - נמשל הקב"ה למלך היושב על כסא, ולא יעלה על הדעת שיש ממשות עצמאית לכסא. כן גם הרוח משל הוא לחטאו של אחאב שרצח את נבות הזורעאלי באמצעות עדות שקר; בשקר חטא ובשקר נלכד-מידה כנגד מידה. אמנם אין הקבלה מלאה בין תאור הפמליא של מעלה באיוב ובספר מלכים; וזאת משום שיצר הרע נתקרא 'שטן' רק בתקופה מאוחרת יותר, אבל האיש המכונה 'צרי' ו"איש ריבי" באיוב הוא שטנו-שונאו של איוב במונחים המצויים בספר מלכים.

מן הראוי לשים לב לחזרת הפועל "יצא" בתאור המעמד בספר מלכים. האחרון שבהם הוא: "צֵא וְעֲשֵׂה-כֵן" - במצוות דעת עליון. לעומתו: "וַיֵּצֵא הַשָּׁטָן מֵעַם (מֵאֶת) פְּנֵי ה'" (איוב, א', יג; ב', ז) - על דעת עצמו יצא.

איוב המורה

מחברו של ספר איוב מורה מנוסה ומומחה באמונתו היה, כעדות עצמו (כ"ט, כב-כג): "אֲחֵרִי דְבָרֵי לֹא יִשְׁנוּ וְעֵלִימוּ הַטָּף מִלְּתִי. וַיַּחֲלוּ כַמָּטֵר לִי וּפִיָּהֶם פָּעְרוּ לְמִלְקוֹשׁ". הרי שנתקיים בתלמידיו מצוות משה רבנו (דברים ל"ב, ב): "וַיַּעֲרֹף כַּמָּטֵר לִקְחֵי הַזֶּל כִּסְטַל אֲמָרְתִי. כְּשִׁעִירִים עַל-יַדְשָׁא וְכַרְבִּיבִים עַל-יַעֲשֹׁב". [ויעלימו] - על הנערים הרכים בשנים שהם כמו דשא וכמו עשב]. דרכו לשנות דבר ואח"כ לחזור ולהעלות את רעיונו שתיים שלוש פעמים בניסוח מלים שונות. המחבר שם בפי השטן את המלים: "אִם-לֹא אֵל פְּנִיךָ יִבְרָכְךָ" (א', יא; ב', ה) וכל תלמיד נזכר בכרם נבות הזורעאלי והספרים אשר שלחה איובל (מל"א כ"א, ט): "וְהוֹשִׁיבוּ שָׁנִים אֲנָשִׁים בְּנֵי-בְלִיעַל נְגֹדוֹ וַיַּעֲדוּהוּ לְאֹמֶר: בְּרַבְתָּ אֱלֹהִים נְמִלְךָ". בית דין של מעלה נתאסף (א', ו): "וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים לְהִתְנַצֵּב עַל ה', וַיָּבֹאוּ גַם הַשָּׁטָן בְּתוֹקָם" - כדי לדון בעסק דומה לעדי השקר של איובל. מסתמא, בגוף הספר יסופר מעשה הנמשל שהוא כעין מעשה המשל, שיש בהם עלילות דברים.

לדעתי נרמז מעשה מכהו בן ימלה עוד פעמים, לפחות, בספר איוב: האחת, "גַּם-הוּא-לִי לִישׁוּעָה, כִּי-לֹא לְפָנָיו חָנַף יְבוֹא" (י"ג, טז) – ה"חנף" הוא צדקיה בן כנענה שלא בא בסוד ה' אלא רוח שקר וחנופה דברה מגרונו⁴. והשניה, "כִּי-אָמַנְם לֹא-שָׁקַר מְלִי... לֹא-יַחֲזִיק רָשָׁע... לֹא-יִגְרַע מִצְדִּיק עֵינָיו וְאֶת-מְלָכִים לְכַסֵּא וַיִּשְׁבֵּם לְנִצָּח וַיִּגְבְּהוּ" (ל"ו, ד-ז). אליהוא שנוהה אותו כאיש ריבו של איוב הואשם ב"שקר" כדוגמת מעשה אחאב והוא מתאמץ להכחיש זאת ולהוכיח את צדקתו. טענתו כפולה: (א) "לֹא יַחֲזִיק רָשָׁע" – והרי אליהוא חי, וב) "לֹא יִגְרַע מִצְדִּיק עֵינָיו", וזו חרב פיפיות, כי הלא איוב אמר על עצמו "לְגִבֹר אֲשֶׁר דָּרְכּוֹ נִסְתְּרָה וַיִּסָּךְ אֱלֹהִים בְּעֵדּוֹ" (ג', כג), אבל אליהוא ממשיך לישוב על כסא מושלים. ומסיים עניין זה בברכו את נפשו: "וַיִּשְׁבֵּם לְנִצָּח וַיִּגְבְּהוּ" (כפי שהובטח לבית דוד).

מענין, שבספר איוב מופיע עוד פעם אחת, ולא יותר, המילה 'שקר': "וְאוֹלָם אֲתֵם טְפָלִי-שָׁקַר רַפְּאֵי אֱלִל כְּלִכֶּם" (י"ג, ד); כלומר אתם מתראים כרעני שבאו לנחמני, אולם למעשה מחזקים אתם את עדי השקר שהעמיד אליהוא להכחישני.

זמן חיבורו של הספר

סאלד כותב במבוא לספרו: "א"כ צדקו הדיעות יחדיו: (בבא בתרא דף ט"ו) הספר הוחל מראש הנביאים ונגמר בסוף גלות בבל ממלאכי האחרון שבנביאים, כמו שהוא בעצמו רמז על זה באמרו – 'אז נדברו יראי ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו' (מלאכי, ג', טז)". סאלד הרגיש בקשת הרחבה של נושאים שבספר איוב, אבל נתעלם מהסברה שהמחבר המשיל את המשל הזה על עצמו ועל מאורעות חייו⁵.

זכור לי שביושבי על ספסל הלימודים בבית המדרש למורים מזרחי, עורר מורי ד"ר נח חכם את השאלה: האם צידוק הדין הנהוג אצלנו – ה' זָמַן וּה' לָקַח יְהִי שֵׁם ה' קְבֹכֶךָ" (איוב, א' כא) קבלוהו מאיוב, או אולי הכניס המחבר אל ספרו פסוק שהיה מקובל כבר בימיו בקהלות ישראל? אזכיר עוד באותו ענין, שהפסוקים יט-כו באיוב ה' נוסדו על מזמור צ"א בספר תהלים: "וַיֹּשֶׁב בְּסֵתֶר עֲלִיּוֹן", שאנו קוראים בהלויה בלכתנו אחר ארון המת. האם הזכיר מורי בהקשר לשאלתו גם את תפילת נחמיה (א', ד-יא): "וְנִאֲהִי צָם וּמִתְפַּלֵּל לְפָנֵי אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם. וְאָמַר אָנָּה וְכוּ" –? וזכרוני נודד בין שמא וברור. בכל אופן, השוואה זו (ועיון בתפילות אחרות כמותה) מטה את הדעת להשיב כי מחבר ספר איוב הסתמך על מנהגים שרווחו בקהילות ישראל בזמנו, ואנו ממשיכים עד היום הזה באותה מסורת.

פרושי רבי ומורי, שהסתמכו רבות על פרושי סאלד, שכנעוני באמיתות עדותם של שני אמוראים גדולים (בבא בתרא, ט"ו): "רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו [מחבר] איוב מעולי גולה היה ובית מדרשו בטבריה היה". עובדה זו מסבירה את המובאות הרבות מספרי התנ"ך, שנחתמו לפני ספרו של איוב, ומצביעה על הדרך הנכונה להבנת הספר. תקופתו היא של אנשי הכנסת הגדולה, דור אחרי עזרא ונחמיה,

4 מסתבר שפסוק זה הינו המקור למשמעות השורש "חנף" בלשוננו המאוחרת. במקרא "חנף" מתייחס למעשי הרשע החמורים ביותר: ע"ו, שפירות דמים וגילוי עריות.

5 בנוגע ללשונו הבתרי-מקראית, של סיפור המסגרת בס' איוב ראה מאמרו של אבי הורביץ, בית מקרא ס"ג, ע' 457.

ובהתאם לכך מוצאים אנו בספר איוב גם פרשנות למקרא שכדוגמתן נשתמרו במשניות עתיקות. למשל (איוב, ל"א, יג-טו): "אם-אָמַאס מִשְׁפֵּט עַבְדֵי וְאָמְתִי בְרַבָּם עֲמָדִי וְמָה אֶעֱשֶׂה כִּי-יָקוּם אֵל וְכִי-יִפְקֹד מֶה אֲשִׁיכֶנּוּ. הֲלֹא-בִבְטָן עֲשִׂנוּ עֲשָׂהוּ וַיִּכְנֶנוּ בְרַחֲם אֶחָד." איוב נותן טעם למצוות התורה, טעם אנושי-מוסרי המתבסס על ההכרה בבורא עולם אחד, שהוא האל דורש הטוב. טענה דומה טען כבר הנביא מלאכי (ב', ט): "הֲלוֹא אָב אֶחָד לְכֻלָּנוּ, הֲלוֹא אֵל אֶחָד בְּרָאֵנוּ מְדוּעַ נִבְגַּד אִישׁ בְּאֶחָיו לְחַלֵּל בְּרִית אֲבֹתֵנוּ." והינה המשנה (סנהדרין, פ"ד, מ"ה) משתמשת בנימוק הכוללני של איוב ומדגישה את הצד האנושי שבטענה:

"כיצד מְאִימִין על עדי נפשות?... לפיכך נברא אדם יחיד ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב, כאלו אבד עולם מלא... ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו: אבא גדול מאביך... ומלך מלכי המלכים טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ["ויכננו ברחם, אחד"] ואין אחד מהם דומה לחברו". תלמידיו של מחבר ספר איוב קיבלו ממנו והמשיכו להורות ולהפיץ תורה לפי רוחו ושיטתו (אבות פ"א, מ"ה): "שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים". גמילות חסדים בין אדם לחברו הינה על מדרגה אחת עם לימוד התורה ועבודת המקדש – הדגשה זו היא תורתו של איוב שברובו ככולו עוסק ביחסים שבין אנוש ורעיו ואדם לחברו.

שחין, האדם המנודה

פרק ב' באיוב פותח במלים: "וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים לְהִתְיַצֵּב עַל-ה'", חזרה מילה במילה על פסוק ו בפרק א'. נשאלת, איפוא, השאלה כמה זמן עבר בין התיצבות להתיצבות. יכולנו ללמוד משמו"ב (י"א, א): "וַיְהִי לְתִשְׁבֹּת הַשָּׁנָה לְעֵת צֵאת הַמִּקְלָאִים", שחלפה תקופת שנה, כדברי המשנה (ר"ה פ"א, מ"ב): "בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון". חושבנו שהמחבר נמנע במכוון מלציין את הזמן, כיאה למשל שענינו אינו תלוי בזמן, אלא בנסיבות. מחבר ספר איוב עקבי מאוד בדבר זה ואין זמן כל שהוא מוזכר בספר כולו. לעומת זאת מודגשת התלות של מחשבות האדם והגיגותיו בנסיבות חייו ובמצבי רוחו, לדוגמה: "גַּם אָנֹכִי כָכֶם אֲדַבְּרָה, לוֹ יֵשׁ נִפְשָׁכֶם תַּחַת נִפְשִׁי" (ט"ז, ד), או "וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמֶר, גַּם הַיּוֹם מְרִי שִׁיחִי" (כ"ג, א). נראה שלאיוב המחבר לא היה 'מידע היסטורי' על מכת השחין שבה הוכה איבו הקדמון, כביכול סמוך אחר אבדן רכושו, בניו ובנותיו, אלא הרחיב את משלו כדי להדגיש שמכת השחין שמדובר עליה כאן קשה מכולן. זאת בניגוד בולט לסדר מכות מצרים; שם "שחין" היה אחת המכות (הששית), אבל מכת בכורות, שהיא האחרונה, מכריעה את כולן. השטן לא מסתפק בכל אשר לאיוב, הוא מתכוון אל נפשו כאמרו: "וְכָל אֲשֶׁר לְאִישׁ יִתֵּן בְּעַד נַפְשׁוֹ" (ב', ד). אבל אין הוא מבקש לקחת את נפשו אלא לנגוע "אֵל עֲצָמוֹ וְאֵל בְּשָׂרוֹ". השטן אף הופקד על שמירת נפשו של איוב: "הֲנֹו בְיַדְךָ, אַךְ אֶת-נַפְשׁוֹ שָׁמַר" (ב', ו), – מסתמא גם אם איוב יבקש את נפשו למוות. על כרחך אתה מגיע למסקנה שהשחין מסמל את הנידוי, שבני האדם מתרחקים ממוכה השחין: "סורו טָמֵא קְרָאוּ לְמוֹ, סורו, סורו אֶל-תַּגְעוּ" (איכה ד', טו). כשהוא בנידוי חייו הופכים עליו לסבל מר ממות.

על כובד צער המגודה נוכל ללמוד ממעשה רבי אליעזר בן הורקנוס (סנהדרין ס"ה, ע"א)⁶.

"שנינו, כשחלה ר' אליעזר נכנסו ר' עקיבא וחבריו לבקרו. הוא יושב בקנוף שלו [מטה כעין אהל] והם יושבים בטרקלין שלו. ואותו היום ערב שבת היה, וגכנס הורקנוס בנו לחלץ תפלויו. גער בו ויצא בנויפה. אמר להם לחבריו: כמדומה אני שדעתו של אבא גטרפה. אמר להם: דעתו ודעת אמו גטרפה – היאך מניחין אסור סקילה ועוסקין באסור שבות? ... נכנסו וישבו לפניו ברחוק ארבע אמות. אמר להם: למה באתם? אמרו לו: ללמד תורה באנו. אמר להם: ועד עכשיו למה לא באתם אמרו לו: לא היה לנו פנאי. אמר להם: תמה אני אם ימותו מיתת עצמם מזקנה... ויצאה נשמתו בטהרה. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר: הטר הנדר, הטר הנדר [הנידוי]".

אך, לא 'לסימנים' אנו נזקקים על היות איוב בנידוי, הכתובים מפורשים (י"ט, יג-כא):

"אחי מעלי הרחיק וידעי אך-ירו ממני,

חדלו קרובי ומידעי שכחוני.

לעבדי קראתי ולא יענה במופי אתחנן-לו

רוחי ורה לאשתי וחזתי לבני בטני.

תעבוני כל-מתי סודי וזה-אהבתי נהפכו-בי

חנני, חנני, אתם רעי, כי יד-אלוה [אליהוא] ננעה בי"⁷.

להלן מעט מקלותיו של מחבר ספר איוב על ראש מגדהו (כ"ז, ב-כג):

"חיי-אל הסיר משפטי ושדי המר נפשי.

יהי קרשע איבי ומתקוממי כענל.

הצצקתו ישמע אל פי-תבוא עליו צרה.

אם-ירבו בניו למו-חרב וצאצאיו לא ישבעו-לחם.

שרידיי במות יקברו ואל-מנתיו לא תבקינה.

תשיגו כמים בלהות לילה נגבתו סופה".

וכו' עד סוף הפרק.

המשל (ב', ז): "ויצא השטן מאת פני ה' ויך את איוב בשחין רע". והנמשל: איוב המגודה, כמתואר בפרקים י"ט וכ"ז, או במעשה ר' אליעזר. ההקבלה ביניהם שלמה ומוכיחה פעם האלף ואחת שהמעשים חוזרים דור אחר דור. אין כאן חשיבות לזמן, ואף לא לשמו ולזהותו של המגודה, אלא לדין ודברים בין אדם לרעהו, ולחשבון שאדם עתיד לתת לקונו. וכן כותב איוב (ט"ז, כ-כא):

"מליצי רעי, אל-אלוה [קדוש] דלפה עיני.

ויזכר לנגר עם-אלוה [אליהוא השופט], ובן-אדם לרעהו".

6 לפי ספר האגדה לביאליק ורביצקי.

7 הכינוי "אלוה" מצוי בס' איוב יותר מאשר בכל ספרי כ"ד האחרים יחד. ברור בפסוקים רבים שהכוונה היא לאליהוא, למשל – ל"ו, א-ב: "ויוסף אליהוא ויאמר: כתר לי זעיר ואחוך כי עוד לאלוה מלים".

הבעיה שספר איוב עוסק בה קיימת ועומדת מאז יצחק בן אברהם אבינו ועד ימינו אלה, ובית-דין של מעלה יושב ודן במעשי בני-האדם לעתים מזומנות: "ויהי היום ויבאו בני האלהים להתיצב על ה'".

מגילות

ספר איוב נתחבר בתקופות שונות של חיי המחבר. יש בו פרקים מתקופת זוהרן, ימי חרפו (כ"ט, ד), כאשר היה מורה מצליח ואהוב על בני הנעורים של עדתו (כ"ט, ה, כג), מימי עוניו כאשר הושם בסד רגלו (י"ג, כז), ומעורב חייו אחר בוא תשועתו "בְּרֵן-יַחַד פּוֹכְבֵי בָקָר" (ל"ח, ז). כאשר עלה על דעת המחבר לכתוב את הספר, אסף מגילותיו, חתך את היריעות והוסיף עליהן אריג או מטווה; לפעמים שלא ממינו כמו הדין-ודברים, ז"א הוויכוחים האישיים המלאכותיים שבין איוב לרעיו. תפר את היריעות בקורי חייו, או חיברן בטבעות וקרסים עד שהיו לספר, 'לאחדים' בידו. בכל זאת נשמר תכנון ואופין של המגילות הראשונות ולא קשה להכירן, כי הגיון השמחים שונה מהגיון האבלים, ואין בוקרו של אדם דומה לערבו. לשם הקיצור נוכל להגיד שבידינו מבחר כתבי איוב ערוך ומוגה ע"י המחבר.

המחבר לא חסך מילים בכדי להבהיר את מסגרות תכניותיו ולהדריך את הקורא במבואות הגיוניו. דוגמה פשוטה היא הכותרת לפרקים כ"ט-ל' (כ"ט, א): "וַיִּסֶף אִיּוֹב שְׂאֵת מְשָלוֹ וַיֹּאמֶר". זוהי מגילה נוספת, אם כי משל מעין המשלים האחרים של ספר איוב, ויש בה אינפורמציה על המחבר וסביבתו, אבל אינה חלק אורגני של הספר.

העיר כבר סאלד, שהמילים "כִּי־רַחֵי קֶדֶם" (איוב כ"ט, ב) מבוססים על איכה (א', ז): "זָכְרָה יְרוּשָׁלַם [ב]ימי עֲנִיָּה וּמְרוּדֶיהָ כֹּל מַחְמַדֶּיהָ אֲשֶׁר הָיוּ מִימי קֶדֶם, וְכֵן שְׂנֵי חֲצָאי הַפְּסוּקִים (איוב ל', א, ט): "וַעֲתָה שְׁתִּקּוּ עָלַי צְעִירִים מִמֶּנִּי לְיָמִים", וַעֲתָה נְגִינָתָם הֵייתִי" הינם הפרדת הפסוק באיכה (ג, יד): "הֵייתִי שֹׁחַק לְכָל-עַמִּי נְגִינָתָם כָּל-הַיּוֹם". מכיוון ששני פרקים אלה הינם תוספת לספר איוב הבה נקרא את המגילה מחדש כיחידה בפני עצמה ואז נזכר בישיעה (א', כא-כו): "אֵיכָה הִיָּתָה לְזוֹנָה קְרִיָּה נְאֻמָּנָה מְלֹאֲתֵי מִשְׁפַּט צֶדֶק יֵלֵן בָּהּ וַעֲתָה מְרֻצָּחִים. וְאֲשִׁיבָה שְׁפָטֶיךָ כְּבָרָאשְׁנָה וְיַעֲצִיךָ כְּבַתְחָלָה אַחֲרֵי-כֵן יִקְרָא לָךְ עֵיר הַצֶּדֶק קְרִיָּה נְאֻמָּנָה".

פרק כ"ט מתאר את ירושלים, הקריה הנאמנה: "בְּרַחֵץ הַלֵּיכִי בְּחֶמָה וְצוּר יְצוּק עֲמָדֵי פְלִיגֵי-שָׁמֶן. בְּצִאֲתֵי שַׁעַר עֲלֵי-קֶרֶת, בְּרַחֹב אֲכִין מוֹשְׁבֵי" (פ"ס ו-ז). שופטיה שפטו משפט צדק: "צֶדֶק לְבִשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי כְּמַעֲלֵל וַצִּנֵּף מִשְׁפָּטִי" (פסוק יד). כמובן דאגו בקריה זו לאביונים ורדפו את הרשעים (פסוקים טז-ז). ועוד מסופר בפרק זה על מחמדיה של ירושלים מימי קדם כמרומו במקראות: בתורה, במל"א ובישיעה. גם בתי ספר וישיבות ללימוד התורה היו בירושלים (דבהי"ב י"ז, ט): "וַיִּלְמְדוּ בִיהוּדָה וַעֲמָתָם סֵפֶר תּוֹרַת ה', וַיִּסְבּוּ בְּכָל-עָרֵי יְהוּדָה וַיִּלְמְדוּ בָּצֶעֳם". הפסוקים (כ"ט, כא-כד) מבוססים, אמנם, על שירת האוינו (דברים ל"ב, א-ג), אך הקורא מתרשם מההוא האקטואלי שבהם. מעולם רואה אדם מהרהורי לבו והמורה שבאיוב ככל אדם. פרק ל' הוא כמובן קינה על גלות ישראל בבבל, כאחד מפרקי איכה: בתכונה, בסגנונה ובלשונה. אעיר רק את תשומת הלב על מספר פסוקים המתייחסים אל עם ישראל במפורש. פסוק יט: "הֲרֵנִי לַחֲמֵר וְאֶתְמַשֵּׁל כְּעֶפֶר נְאֻפֶר" (בראשית י"ח, כז). ופסוק לא: "וַיְהִי לְאֵבֶל בְּנֵרִי וְעֲגָבִי לְקוֹל בּוֹכִים", רמו לתהלים קל"ז, "על נהרות בבלי".

ראיה מסייעת לאחדות מגילה זו (תחינה ליום צום בעת שלוה יחסית) היא, כי הפסוקים 'הקשים' מתישבים מאליהם כאשר הקורא יודע את הארוע שלמענו נכתבה המגילה. כוונתי לפסוק המחבר בין שני הפרקים (כ"ט, כה): "אֶבְחַר דְּרָקָם וְאֶשָּׁב ראשׁ, וְאֶשְׁכֹּן כְּמֶלֶךְ בְּגָדוּד, כְּאִשֶּׁר אֲבָלִים יִנְחֵם". הרי זו הכרזה של החזן לציבור היושב 'כאבלים' ביום צום: הבה נבחר בדרכם של אבותנו מימי קדם ואז, כמובטח לנו (דברים, כ"ח, יג): "וַיִּתְּנָה ה' לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב", נהיה ראשונים בין העמים. ונשכן לבטח בארצנו (דברים, ל"ג, יב): "יָדִיד ה' יִשְׁפֵן לְבִטַח עָלָיו וְכו'". כמו בימי דוד המלך "בדברי השירה" (שמואל ב', כ"ב, ל): "כִּי בָכָה אֲרוֹץ גְּדוּד". כל זאת יגיענו "בְּשַׁנַּת־רְצוֹן... לְאַלְהֵינוּ לְנַחֵם כָּל־אֲבָלִים" (ישעיה, ס"א, ב). אולם עתה...

מן הראוי ליחס עוד את הדיבור על הפסוק כ"ט, כד: "אֶשְׁחַק אֲלֵיהֶם לֹא יֵאֱמִינוּ וְאֹדֵר פָּנָי לֹא יִפְּלֹאן", כי הוא מעיד על אפיו של מחבר ספר איוב כמורה שאהב להשתעשע בתורתו, ולא נרתע מדברי חידוד ובדיחה, עד כי פקפקו התלמידים במשמע אונם. אבל, בכל זאת, נוהרו הנערים בכבוד מורם ולא העציבוהו מעולם. וכמו שידע ימים טובים ולשון של שחוק, באותה מידה היה מחבר ספר איוב חריף ותוקפן בלשונו בעת צרה ודוחק (י"א, ג): "בְּדִיף מַתִּים יִתְרִישׁוּ וְתִלְעַג וְאִין מְקָלִים" אומר הנעמתי התמים שבין רעי איוב. הכל לפי השעה; זה בעת רצון וזה ברגע של רוגז. אלה המקורות מהם שאב מחבר ספר איוב את משליו ברוחם ככתבם.

תוכן הענינים של ספר איוב

פרקים א' - ב': מחזה "שיבה שלמעלה", לפי מיכיהו בן ימלה (מל"א כ"ב, יט-כד).

פרק ג': שיר לירמיהו הנביא.

שלושת הפסוקים האחרונים, שהינם תוספת מאוחרת, הם תחילת סיפור תלאתיו של מחבר הספר.

פרקים ד' - ה': דברי נחמה ועידוד לכושל ולמי שגורלו המר לו: הרשעים יאבדו, כפי שאבד בית אחאב, אבל השם מושיע מכל צרה את הבוטחים בו.

פרק ו': איוב דחה את דברי הנחמה של אליפו, כי הפעם נזקק הוא לרעיו שיעידו על צדקתו. רעי איוב נתיראו מההוות [שמועות הדיבה] שנפוצו על איוב, ואיוב מאשימם בבגידה, כפי שאחי יוסף בגדו בו.

פרקים ז', י', י"ד: הגות ותפילה, "זכרונות" ליום הזכרון. אדם שחטא ומתסר במצפונו. אדם שנתרבו צרותיו ותוהה למה באו עליו כל אלה. (השווה: תהלים, ל"ט). הרהורי אדם קצר ימים ושבע רוגז: "אם כעבדים עיינו לך תלויות עד שתחננו ותוציא כאור משפטנו". ובכל אלה דבק ילוד האשה בחיים ומבקש חיי נצח.

פרקים ח', י"ח: סיפור יותם [הן-אֵל לֹא ימָאֶסְתָּם, ח', כ] ואבימלך [וּתְצַעְדֵהוּ לְמֶלֶךְ בְּלֵהוֹת, י"ח, יד] בני גדעון [וְהָיָה רֹאשִׁיתָהּ

מַצְעֵר וְאַחֲרֵיהֶּ יִשְׁגֶּה מְאֹד, ח', ז] עפ"י ספר שופטים ט'.
 הסיפור מתחיל (ח', ג): "הָאֵל יַעֲזֹב מִשְׁפָּט, נמשך (י"ח, ד):
 "טָרַף נַפְשׁוֹ בְּאִפּוֹ" ומסתיים (י"ח, כא): "זֶה מְקוֹם לֹא-
 יָדַע-אֵל".

פרקים ט', י"ג, ט"ז:
 בהם מסופר על מצוקת איוב המחבר מידו הקשה של אליהוא
 הגוברת והולכת. "כִּי יִשְׁבַּעַנִי מִמְרָרִים, יִסַּר מֵעָלַי שְׂבָטוֹ
 וְאָמְרוּ אֶל-תְּבַעֲתַי" (ט', יח, לד). "כִּי-תִכְתָּב עָלַי מִרְרוֹת
 [ראה פרק ל"ד] וְתוֹרִישֵׁנִי עֲזוֹת וְעוֹרֵי. וְתִשֶׁם בְּפִד רִגְלֵי וְתִשְׁמֹר
 כָּל-אַרְחָתַי" (י"ג, כו-כו). "אִפּוֹ טָרַף וַיִּשְׁטְמֵנִי חָרַק עָלַי בְּשֵׁנָיו,
 צָרִי יִלְטֹשׁ עֵינָיו לִי" (ט"ז, ט).

הפתיחה בפרק ט' (ד-ה) הינו שיר "גבורות השם", אך בראש
 פרק י"ג (ג-ד) אנו קוראים דברי ריב ותוכחה של איוב לרעיו.

פרקים י"א, כ':
 סיפורי בית דוד ומרד אבשלום, לפי שמואל ב, י"א-כ"ב.

פרק י"ב:
 "כִּי יָד-ה' עָשְׂתָה זֹאת", נבואות ישעיה על מסע סנחריב.⁸

פרק ט"ו
 על שלמה המלך ובנו רחבעם. פותח בשאלה: "הֲחֻקִּים...
 וַיִּמְלֵא קָדִים בְּטֶגוֹ" ומסיים: "הָרָה עָמַל וַיִּלְד אָנֹן וּבִטְנָם
 תִּכְיֶן מְרָמָה".

פרק י"ז:
 שיר על אדם בודד ביוגו - הוא מחבר ספר איוב.

פרק י"ט:
 מחבר הספר בנידוי; אף אחיו, קרוביו, אמהותיו ועבדיו,
 ובניו כולם רחקו מעליו.

פרק כ"א:
 מתאר את אושר הרשעים ושמחתם, בעקבות ירמיהו י"ב:
 "מדוע דרך רשעים צלחה... נטעתם גם שרשו וכו'", ומשווה
 את גורל הרשע (פסוק כג): "זֶה [אליהוא] יָמוּת בְּעֵצָם תָּמוּ
 כָּלוּ שְׁלֹאֲנָן וְשְׁלֵיוֹ, לְגוֹרְלוֹ הוּא (פסוק כה): "זֶה [איוב]
 יָמוּת בְּנַפְשׁ מְרָה וְלֹא-אֶכֶל בְּטוֹבָה".

פרק כ"ב:
 על אחז מלך יהודה לפי נבואות ישעיהו א-ז.

פרק כ"ג:
 "קדושה" - מקבילה לתהלים קל"ט⁹ - בשעה של הסתר פנים,
 ושיניהם מבוססים על ירמיהו כ"ג, כג.

פרק כ"ד:
 על מלכי יהודה בני יאשיהו לפי ירמיהו כ"ב, וחזונו חרבן
 הבית לפי יחזקאל, "שחַתֵּר בְּחֹשֶׁךְ בְּתֵימִים".

פרקים כ"ה-כ"ו:
 שיר "ממשלת השם". שלושת הפסוקים כ"ו, ב-ד הינם אחד
 מסימני המחבר על זכות יוצרים בלעדית לפרקי הספר
 א-ל"א.

פרק כ"ז:
 קללת אליהוא.

8 ראה אברהם גלזר: חידון תנכ"י בספר איוב, בית מקרא ד [עא] עמ' 483 תשל"ז.
 9 ראה אברהם גלזר: תהלים קל"ט וזהות מחברו, בית מקרא א [ס] עמ' 79, תשל"ה.

- פרק כ"ח: שיר לחכמת האדם שתמציתה יראת השם.
- פרקים כ"ט-ל': קיונת לט' באב: "וְקָרָה [את] יְרוּשָׁלַם, כָּל מַחְמְדֵיהָ אֲשֶׁר הָיוּ מִימֵי קֶדֶם, [ואת] עֲנִיָּה וּמְרוּדֵיהָ בְּנֹפֶל עִמָּה בְּיַד-צָר וְאִין עֹזָר לָהּ, רְאוּתָה צָרִים שִׁחְקוּ עַל-מִשְׁבֶּתֶהָ" (איכה, א', ז).
- פרק ל"א: האלה שבתפילת שלמה (מלכים א, ח', לא-לב): "את אשר יִחְטָא אִישׁ לְרַעְהוּ וְנָשָׂא-בּוֹ אֵלֶּה לְהַאֲלֹתוֹ וּבָא אֵלֶּה לְפָנַי מִזְבֵּחַךָ בְּבֵית הַזֶּה, וְאִתָּה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְעֲשִׂיתָ וְשִׁפְטָתָ אֶת עַבְדֶּיךָ לְהַרְשִׁיעַ רִשְׁעֵ לְתֵת דְּרָכּוֹ בְּרָאשׁוֹ וְלִהְיוֹת צְדִיק לְתֵת לוֹ כְּצִדְקָתוֹ." (ראה גם: תהלים, ז).
- פרקים ל"ב-ל"ז: קובץ אליהוא ופרולוג בפראזה יבשה בראשו.
- פרק ל"ב: פרודיה. אליהוא מציג עצמו כחכם וכשופט צדק.
- פרק ל"ג: התשובה וכוחה.
- פרק ל"ד: כרוז נגד איוב שמרבה לעג ומערר מהומות (ל"ד, ז): "בִּינֵינוּ יִסְפּוֹק וַיִּרְבַּ אֶמְרֵיו לְאֵל." פרקים ל"ה-ל"ו (עד פסוק כא): תשובת אליהוא לאליו (בפרק כ"ב) ולאיוב (בפרק כ"ז). אליהוא מציג את אלוה: "כִּי עוֹד לְאֵלֹהִים מְלִים" (ל"ו, ב). איוב נעש בגלות כפי שמורה הביטוי החוזר "בְּכַל־יְדַעַת" (ל"ה, טז; ל"ו, יב).
- פרקים ל"ז (מפסוק כב) - ל"ז: הצהרת אמונתו של אליהוא באלהים, שעיקרה חרדה ויראה מפני "קולו" (השווה: תהלים כ"ט). לשונו של אליהוא לא ברורה, מקוטעת ויש בה חזרות רבות בלתי קצובות ולא סדורות. רצונו של מחבר הספר לחקות את דרך דיבורו של אליהוא, מציגו כעילג ועוד מרבה את המבוכה.
- פרקים ל"ח-ל"ט: שיר תהילה לשם כדוגמת תהלים קמ"ז - קמ"ח. בדרכו מבבל לארץ ישראל - איוב עובר את המדבר - מועקת הנידוי סרה מעליו והוא משתאה ומתפעל מנפלאות הבורא. השם עונה לצועקים אליו (מ', א-ב). (רוב דברי אליהוא האחרונים מוצאים את תקונם בשירה נעלה ז).
- פרקים מ'-מ"א: מלחמת השם בשני סוגי מושלים רשעים: "בהמות" - "אונו בְּשָׂרֵי בָשָׂר, וְתַחַת צְאֲלִים יִשְׁכַּב" - שדואג אך לכרסו ולנוחיותו, "ולויתן", שכל ענינו במלחמות ובהכנעת עמים תחתיו - "הוא מֶלֶךְ עַל-כָּל-בְּנֵי שָׁחַץ".
- פרק מ"ב: "ה' שָׁב אֶת-שָׁבוֹת אִיּוֹב", "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים וְאֶחָיו וְאֶחָיוֹתָיו וְכָל יוֹדְעָיו" לשלחו לדרכו לארץ ישראל. וגם מתנות שלחו אתו, כנדבת לבם, למקדש בירושלים.